

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Σχολή Επιστημών Υγείας
Ιατρική Σχολή
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Αντιμετώπιση Εξαρτήσεων- Εξαρτησιολογία»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΟΥΣ
ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΔΑΠΟΥΣ ΧΡΗΣΤΕΣ ΟΥΣΙΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΟΡΔΩΝΗ

ΑΜ: 7450352100013

Επιβλέπων: Μαλλιώρα Μινέρβα-Μελπομένη, Ομότιμη Καθηγήτρια Ψυχιατρικής
Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή: Μαλλιώρα Μινέρβα-Μελπομένη, Ομότιμη
Καθηγήτρια Ψυχιατρικής, Παπαρρηγόπουλος Θωμάς, Καθηγητής Ψυχιατρικής,
Τριανταφύλλου Καλλιόπη, PHD, Κλινικής Ψυχολογίας

ΑΘΗΝΑ,
Απρίλιος 2023

Περιεχόμενα

Περίληψη	3
Abstract	5
1. Εισαγωγή	7
2. Βιβλιογραφική ανασκόπηση.....	10
2.1. Κοινωνικός αποκλεισμός	10
2.2. Στίγμα	16
2.3. Στερεότυπα.....	18
2.4. Στίγμα και χρήση ουσιών.....	19
2.5. Στίγμα και μετανάστευση.....	22
2.6. Φυλετικές διακρίσεις και χρήση ουσιών.....	25
2.7. Ερευνητικές υποθέσεις.....	27
3. Μεθοδολογία	29
3.1. Συμμετέχοντες	29
3.2. Ερευνητική διαδικασία.....	29
3.3 Εργαλεία συλλογής δεδομένων	30
3.4 Θέματα ηθικής και δεοντολογίας	32
3.5 Στατιστική ανάλυση.....	33
4. Αποτελέσματα	35
Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες	35
Έλεγχος ερευνητικών ερωτημάτων και υποθέσεων	36
5. Συζήτηση	43
Περιορισμοί και προτάσεις	45
6. Βιβλιογραφία	46

Περίληψη

Εισαγωγή. Πολλές ομάδες στην κοινωνία μας παρατηρείται να αποκλείονται κοινωνικά και να περιθωριοποιούνται σύμφωνα με κάποια χαρακτηριστικά τους, τα οποία δεν ταιριάζουν με την υπόλοιπη κοινωνία. Η περιθωριοποίηση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό τους από βασικά αγαθά και τον στιγματισμό τους. Στις ομάδες αυτές ανήκουν και οι χρήστες ουσιών και οι μετανάστες.

Σκοπός. Σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη των στάσεων και των αντιλήψεων του γενικού πληθυσμού προς τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών και κυρίως αυτούς που προέρχονται από τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας, και αν αυτές επηρεάζονται από συγκεκριμένα δημογραφικά χαρακτηριστικά τους.

Μέθοδος. Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 266 άτομα, 66 άνδρες και 200 γυναίκες, με μέσο όρο ηλικίας τα 32 έτη ($SD = 1,489$). Για την διεξαγωγή της έρευνας οι ερωτώμενοι συμπλήρωσαν δυο ερωτηματολόγια. Ένα ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων και την κλίμακα αντιλαμβανόμενου στίγματος της κατάχρησης ουσιών (Perceived Stigma of Substance Abuse Scale) των Luoma, O'Hair, Kohlenberg, Hayes, & Fletcher (2010).

Αποτελέσματα. Οι στάσεις και οι αντιλήψεις των Ελλήνων δεν διαφοροποιούνται, είτε οι χρήστες ουσιών προέρχονται από την Ελλάδα, είτε από άλλο ευρωπαϊκό κράτος, είτε από χώρα της Αφρικής ή της Ασίας, καθώς δεν προκύπτει στατιστικά σημαντική διαφορά στους μέσους όρους των τριών μετρήσεων [$\chi^2_{F(2)}=2,421, p>0,05$]. Οι Έλληνες που κατάγονταν από την Θεσσαλονίκη φάνηκε να έχουν πιο στιγματιστικές απόψεις για τους Έλληνες χρήστες ουσιών [$H(5) = 12,471, p<0,05$]. Οι Έλληνες δημόσιοι υπάλληλοι φαίνεται να βιώνουν πιο έντονο στιγματισμό για τους Αφρικανούς και Ασιάτες χρήστες ουσιών [$H(4) = 9,804, p<0,05$]. Όσοι Έλληνες έχουν άτομο στο οικογενειακό ή φιλικό

περιβάλλον που κάνει χρήση ουσιών παρουσιάζουν πιο έντονο στιγματισμό για τους Ευρωπαίους χρήστες ουσιών [$U(140,126) = 7562,500, p < 0,05$].

Συμπεράσματα. Από το δείγμα της έρευνας φαίνεται πως δεν διαφοροποιούνται οι στάσεις και οι αντιλήψεις του γενικού πληθυσμού προς τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών. Σημαντικά στατιστική διαφορά ως προς την διαμόρφωση των στάσεων και αντιλήψεων των Ελλήνων βρέθηκε ως προς τον τόπο κατοικίας, την επαγγελματική κατάσταση και την ύπαρξη ατόμου στο περιβάλλον τους που έκανε ή κάνει χρήση ουσιών. Οι Έλληνες που κατάγονταν από την Θεσσαλονίκη φάνηκε να έχουν πιο στιγματιστικές απόψεις για τους Έλληνες χρήστες ουσιών. Οι Έλληνες δημόσιοι υπάλληλοι φαίνεται να βιώνουν πιο έντονο στιγματισμό για τους Αφρικανούς και Ασιάτες χρήστες ουσιών. Όσοι Έλληνες έχουν άτομο στο οικογενειακό ή φιλικό περιβάλλον που κάνει χρήση ουσιών παρουσιάζουν πιο έντονο στιγματισμό για τους Ευρωπαίους χρήστες ουσιών.

Λέξεις-κλειδιά: χρήση ψυχοδραστικών ουσιών, μετανάστες, εξαρτήσεις, περιθωριοποίηση, στιγματισμός

Abstract

Introduction. Many groups in our society are observed to be socially excluded and marginalized according to certain characteristics that do not fit in with the rest of society. This marginalization results in their exclusion from basic goods and stigmatization. These groups include drug users and immigrants.

Purpose. The purpose of this thesis is to study the attitudes and perceptions of the general population towards Greek and foreign substance users, especially those from African and Asian countries, and whether these are influenced by specific demographic characteristics.

Method. The present study involved 266 participants, 66 males and 200 females, with an average age of 34 (SD = 1.489). To conduct the survey, respondents completed two questionnaires. A demographic questionnaire and the Perceived Stigma of Substance Abuse Scale by Luoma, O'Hair, Kohlenberg, Hayes, & Fletcher (2010).

Results. The attitudes and perceptions of Greeks do not differ, whether drug users come from Greece, another European country, Africa or Asia, as there is no statistically significant difference in the means of the three measures [$\chi^2 F(2)=2.421$, $p>0.05$]. Greeks coming from Thessaloniki seemed to have more stigmatising views about Greek drug users [$H(5) = 12.471$, $p<0.05$]. Greek civil servants seemed to experience more stigmatization about African and Asian substance users [$H(4) = 9.804$, $p<0.05$]. Greeks who have a family or friend who is a substance user experience more intense stigmatisation for European substance users [$U(140,126) = 7562,500$, $p<0.05$].

Conclusions. From the survey sample it appears that the attitudes and perceptions of the general population towards Greek and foreign drug users do not differ. A significant statistical difference in the attitudes and perceptions of Greeks was found with regard to

place of residence, occupational status and the existence of a person in their environment who used or uses substances. Greeks originating from Thessaloniki seemed to have more stigmatising views of Greek substance users. Greek civil servants seemed to experience more stigmatisation of African and Asian substance users. Those Greeks who have a family or friend who is a substance user experience more intense stigmatisation of European substance users.

Keywords: psychoactive substance use, immigrants, addictions, marginalization, stigmatization

1. Εισαγωγή

Οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων και οι δυναμικές που αναπτύσσονται μέσα από αυτές, απασχολούν πολλούς κλάδους των θεωρητικών επιστημών, οι οποίοι εξετάζουν τις συσχετίσεις αυτές μέσα από διαφορετικά οπτικές. Σε αυτή την εργασία διερευνάται ο κοινωνικός αποκλεισμός, τον οποίο υφίσταται δύο ευπαθείς ομάδες κάθε κοινωνίας, αυτή των εξαρτημένων ατόμων από τις ουσίες και των μεταναστών.

Κάθε μορφή κοινωνικού αποκλεισμού είναι μία διαδικασία που εξελίσσεται, οδηγώντας σε μία διαρκώς επιδεινούμενη κοινωνική κατάσταση των ομάδων που τον υφίστανται. Κάθε μέλος που είναι αποκλεισμένο από την κοινωνία παραγκωνίζεται αρχικά σε έναν τομέα της ζωής του, αλλά σταδιακά ο αποκλεισμός αυτός εξαπλώνεται και σε άλλους τομείς της ζωής του, προκαλώντας του σημαντικές δυσκολίες. Έτσι, τα άτομα ή οι ομάδες περιθωριοποιούνται πολλαπλώς με σοβαρές συνέπειες για ολόκληρη τη ζωή και την ψυχосύνθεση τους (Ρουπάπη, 2013).

Πολύ απλουστευμένα στο μυαλό πολλών ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός συνεπάγεται διαβίωση σε συνθήκες ανέχειας στο περιθώριο της κοινωνίας. Έτσι για πολλά χρόνια και με δύσκολα στην επίλυση τους προβλήματα, εντάχθηκαν κάτω από την ομπρέλα του κοινωνικού αποκλεισμού και σχεδόν ταυτίστηκαν με συνθήκες, όπως η φτώχεια, η πείνα, η μετανάστευση, η προσφυγιά, ο εξαναγκασμός σε πορνεία, η χρήση ψυχοδραστικών ουσιών, η αστεγία, το AIDS κ.α. Αυτό όμως έχει ως συνέπεια τον στιγματισμό ομάδων που αντιμετωπίζουν τέτοια προβλήματα και τον αποκλεισμό τους από βασικά αγαθά.

Όσον αφορά την πρώτη υπό μελέτη ομάδα που υφίσταται στιγματισμό, φαίνεται πως η ιστορία της ανθρωπότητας είναι γεμάτη από παραδείγματα χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών. Βότανα, ρίζες, φυτά, καρποί. Μετέπειτα όμως οι ουσίες αυτές χρησιμοποιήθηκαν για την πρόκληση ευφορίας και η συχνή τους χρήση άρχισε να δημιουργεί εξάρτηση. Και

παρόλο που το πρόβλημα της εξάρτησης από ουσίες είναι γνωστό στην ανθρωπότητα από πολύ παλιά, παραμένει ακόμη ένα σημαντικό πρόβλημα που μαστίζει την κοινωνία μας.

Η τοξικομανία, όπως αναφέρει η Κατερίνα Μάτσα, αποτελεί εμβληματική παθολογία της εσωτερικότητας. Οι ψυχικές ζωές των ανθρώπων διαμορφώνονται μέσα σε καταστάσεις αποξένωσης, ανταγωνισμού, κρίσης των αξιών και διαρκούς ρήξης του ατόμου με τον κοινωνικό δεσμό. Έτσι, η εγκατάσταση της εξαρτητικής σχέσης έρχεται να απαντήσει στη δυσφορία που αισθάνεται το άτομο και στα αδιέξοδα που βιώνει, πόσο μάλλον όταν η έναρξη της χρήσης ουσιών γίνεται, κατά κύριο λόγο, την περίοδο της εφηβείας, μία περίοδο που το άτομο αναζητά το δικό του πέρασμα προς τη ζωή, διερευνώντας το άγνωστο (Μάτσα, 2008). Στην Ελλάδα, φαίνεται πως υπάρχει ένα ιδιαίτερα έντονο στίγμα προς τους ουσιοεξαρτημένους, το οποίο αφορά μια ευρύτερη μη ανεκτικότητα της ελληνικής κοινωνίας έναντι της διαφορετικότητας (Fotopoulou, Munro, & Taylor, 2015).

Όσον αφορά τον στιγματισμό της δεύτερης ομάδα μελέτης αυτής της έρευνας, των μεταναστών, γνωρίζουμε πως εκατομμύρια άνθρωποι καθημερινά δραπετεύουν από τις τραγικές συνθήκες διαβίωσης της χώρας προέλευσης τους και καταφεύγουν στην Ευρώπη μέσω της Ελλάδας αναζητώντας ένα καλύτερο μέλλον, μακριά από την φτώχεια, την πείνα και την καταπίεση, ρισκάροντας ακόμη και τη ζωή τους. Παρόλα αυτά όμως ακόμη και όταν καταφέρουν να φτάσουν στη χώρα που επιδιώκουν οι συνθήκες διαβίωσης τουλάχιστον για το πρώτο διάστημα φαίνεται να είναι εξίσου δύσκολες.

Πιο συγκεκριμένα για την Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια έχει επικρατήσει η αντίληψη πως θα έπρεπε να μην επιτρέπεται η έλευση μεταναστών στην Ελλάδα που έχουν σκοπό την μετανάστευση στην Ευρώπη, κάτι που έχει συμβάλλει στην αύξηση του φόβου, της δυσπιστίας και της εχθρότητας απέναντι στους μετανάστες (Τσιάκαλος, 2000).

Συμπερασματικά, λοιπόν σκοπός αυτής της μελέτης είναι η διερεύνηση των στάσεων του γενικού πληθυσμού της Ελλάδας όσον αφορά τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών. Κατά πόσο δηλαδή η εθνικότητα, στιγματίζει περισσότερο τους χρήστες ουσιών.

2. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

2.1 Κοινωνικός αποκλεισμός

Ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός αναφέρεται σε κάθε είδους αποκλεισμό ενός ατόμου ή μίας γενικότερης ομάδας ατόμων, της οποίας τα εμπλεκόμενα άτομα φέρουν κοινά χαρακτηριστικά, αλλά διαφορετικά από τον κοινωνικό τους περίγυρο. Υπάρχουν πολλά είδη κοινωνικού αποκλεισμού. Ιστορικά φαίνεται να υπήρχαν στις περισσότερες κοινωνίες, ορισμένες κατηγορίες του πληθυσμού οι οποίες χαρακτηρίζονταν, στιγματιζόνταν, τελούσαν υπό κάποια μορφή περιορισμού. Ήταν εν πολλοίς αποκλεισμένες. Πρόκειται για ομάδες που υπέκειντο σε απαγορεύσεις ή σε περιορισμούς, και στις οποίες δεν επιτρεπόταν, μερικώς ή καθολικώς, η συμμετοχή στην κοινωνία.. Υπήρχαν σε αυτές δεδομένες, επίσημες, κατοχυρωμένες και αποδεκτές πρακτικές αποκλεισμού, με άλλα λόγια ένα επίσημο σύστημα αρνητικών διακρίσεων. Στο πλαίσιο αυτών των πρακτικών αποκλεισμού κατατάσσονταν σε κατώτερες κοινωνικές θέσεις οι οποίες συνεπάγονταν απαγορεύσεις και περιορισμούς (Καυταντζόγλου, 2006). Δημογραφικοί παράγοντες που σχετίζονται συχνά με τον κοινωνικό αποκλεισμό είναι οι μονογονεϊκές οικογένειες, μεγάλες ομάδες νέων και ατόμων της τρίτης ηλικίας, όπως και άτομα που συνήθως υπόκειται σε διαφόρων ειδών εξαρτήσεις. Ο κοινωνικός αποκλεισμός, όσο κι αν κάτι τέτοιο μπορεί να μην είναι απόλυτα εμφανές, περιλαμβάνει θέματα που σχετίζονται και αφορούν την πολιτική μιας περιοχής. Η ανεργία θεωρείται γενικά ένας άλλος βασικός δείκτης κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς η αδυναμία κάποιων ατόμων να συμμετάσχουν στην αγορά εργασίας αποτελεί αναμφίβολα ένα τρόπο απομάκρυνσής τους από την κοινωνία και τους οδηγεί σε έμμεση περιθωριοποίηση. Η στέγαση αποτελεί, επίσης, άλλον έναν όχι τόσο εμφανή παράγοντα κοινωνικού αποκλεισμού, σύμφωνα με τον οποίο τα άτομα που διαμένουν σε προσωρινή και ανασφαλής στέγη υφίστανται έμμεσα ή άμεσα την κοινωνική απομόνωση. Συμπερασματικά, ο κοινωνικός αποκλεισμός ενός

ατόμου οφείλεται σε μία πολύπλοκη αλληλεπίδραση δημογραφικών, οικονομικών, κοινωνικών και συμπεριφορικών παραγόντων που συνδέονται και αλληλοενισχύονται (Τσιάκαλος, 2007).

Ο Mathieson (2008) επιχειρώντας να ταξινομήσουν το μεγάλο εύρος των σχετικών ορισμών, που προέρχονται από την ακαδημαϊκή βιβλιογραφία διαπιστώνουν ότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στους τρόπους με τους οποίους προσεγγίζεται, εννοιολογικά, ο κοινωνικός αποκλεισμός. Στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να γίνει μια διάκριση μεταξύ των ορισμών που υπογραμμίζουν της έλλειψη της συμμετοχής των ατόμων σε ορισμένες πτυχές της κοινωνικής ζωής ή στην κοινωνία γενικότερα και εκείνων που προσδιορίζουν τον κοινωνικό αποκλεισμό, ως την έλλειψη πρόσβασης στα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα ή στην ιδιότητα του πολίτη (Curran, 2007). Υπάρχουν, ωστόσο, και συνθετικοί ορισμοί που περιλαμβάνουν και τις δύο αυτές διαστάσεις (Levitas, 2007).

Επίσης, κάποιοι ορισμοί θεωρούν τον κοινωνικό αποκλεισμό ως ένα φαινόμενο, που λειτουργεί σε ολόκληρη την κοινωνία, ενώ άλλοι ότι θίγει ένα τμήμα του πληθυσμού που τοποθετείται έξω από τον κύριο κορμό της κοινωνίας. Συνοπτικά, οι ορισμοί για τον κοινωνικό αποκλεισμό τονίζουν ποικιλοτρόπως:

1) Τις ομάδες που κινδυνεύουν με αποκλεισμό, όπως για παράδειγμα άνεργοι, άτομα με νοητικές ή και σωματικές αναπηρίες, ηλικιωμένοι, άτομα που κάνουν προβληματική χρήση ουσιών ή που έχουν διαπράξει κάποιο έγκλημα, μονογονεϊκές οικογένειες, κ.λ.π. (Mathieson, 2008).

2) Από πού αποκλείονται οι άνθρωποι, όπως για παράδειγμα από την αγορά εργασίας, τη στέγαση, την εκπαίδευση, τις υπηρεσίες του κράτους πρόνοιας, την ιδιότητα του πολίτη και την ισότητα ενώπιον του νόμου, τη συμμετοχή στη δημοκρατική διαδικασία, τα δημόσια αγαθά, τον σεβασμό, την προσωπική ολοκλήρωση, την κατανόηση, ή τον λεγόμενο, εθνικό τρόπο ζωής (Mathieson, 2008).

3) Τα προβλήματα που σχετίζονται με τον κοινωνικό αποκλεισμό, όπως για παράδειγμα η ανεργία, οι φτωχές δεξιότητες, τα χαμηλά εισοδήματα, οι κακές συνθήκες στέγασης, τα περιβάλλοντα υψηλής εγκληματικότητας, η κακή υγεία και η διάλυση της οικογένειας (Mathieson, 2008).

4) Τους παράγοντες και φορείς που εμπλέκονται, όπως για παράδειγμα η παγκοσμιοποίηση, οι μεταβαλλόμενες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, οι δημόσιες πολιτικές, οι άνισες σχέσεις εξουσίας, ο στιγματισμός, ή ακόμη και τα ίδια τα άτομα, ή οι κοινωνικές ομάδες (Mathieson, 2008).

Σε γενικές γραμμές στις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, όπου υφίστανται κοινωνικό αποκλεισμό ανήκουν ηλικιωμένοι, εθνικές μειονότητες, μονογονεϊκές οικογένειες, άνεργοι, χρήστες ουσιών, πρώην φυλακισμένοι, άτομα που βιώνουν την φτώχεια, πρόσφυγες, άστεγοι και άτομα με ψυχικές διαταραχές ή χρόνια προβλήματα υγείας. Σημαντικό είναι το γεγονός πως τα άτομα αυτά αποστερούνται σε παραπάνω από ένα τομέα και μπορούν για παράδειγμα να είναι ταυτόχρονα αποκλεισμένα από τον τομέα της υγείας, της εκπαίδευσης και της απασχόλησης (Ρουπάπη & Σβάρνα, 2013).

Τα κεντρικότερα πεδία του κοινωνικού αποκλεισμού με βάση το στίγμα είναι η εκπαίδευση, οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, ο εργασιακός αποκλεισμός, η πολιτική συμμετοχή και ο αποκλεισμός από την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας (Τζανέτου, 2020). Η αδυναμία πρόσβασης στην εκπαίδευση και την γνώση είναι μια από τις βασικότερες πτυχές του κοινωνικού αποκλεισμού. Όσοι μένουν εκτός της εκπαίδευσης δεν έχουν την ευκαιρία να αποκτήσουν βασικά εφόδια της ζωής, όπως και κατάρτιση σε κάποιο τομέα με συνέπεια να περιθωριοποιούνται στη συνέχεια επαγγελματικά και οικονομικά (Πιστιόλη, 2014). Η επαγγελματική και η οικονομική αποστέρηση επιφέρει πέρα από τις οικονομικές συνέπειες και αποκλεισμό του ατόμου από ένα χώρο κοινωνικοποίησης και ανάπτυξης της δημιουργικότητας τους. Η αποστέρηση

οικονομικών πόρων μπορεί να φέρει επίσης χαμηλό επίπεδο διαβίωσης, φτώχεια, ανέχεια, αλλά και προβλήματα υγείας λόγω αυτών. Φυσικό επακόλουθο είναι οι άνθρωποι αυτοί να αποκλείονται και από την κοινωνική ασφάλιση. Όλα αυτά μπορούν να οδηγήσουν σε κακές συνθήκες στέγασης ή στην αστεγία και σιγά σιγά από οποιαδήποτε εκδήλωση και έκφραση κοινωνικής ζωής (Πιστιόλη, 2014).

2.1.2 Η λειτουργία του κοινωνικού αποκλεισμού

Υπάρχουν πέντε στάδια που οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό: Το πρώτο στάδιο, είναι το στάδιο του κινδύνου που αφορά σε κατηγορίες πληθυσμού οι οποίες εμφανίζουν κάποιες μειονεξίες σε σχέση με τους υπόλοιπους και κατατάσσονται στις ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες. Οι μειονεξίες αυτές έχουν να κάνουν για παράδειγμα με την κακή οικογενειακή κατάσταση ή με την σχολική αποτυχία ή τις κακές συνθήκες στέγασης. Έτσι τα άτομα καθίστανται αυτόματα ευάλωτα σε καταστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού. Το δεύτερο στάδιο είναι το στάδιο της απειλής που αφορά σε ποικίλες καταστάσεις που μπορεί να μη χαρακτηρίζονται ως καταστάσεις αποκλεισμού αλλά λόγω της αποσταθεροποίησης που προκαλούν στη ζωή των ατόμων μπορούν να βοηθήσουν στην εμφάνισή του. Για παράδειγμα ανειδίκευτο ή μεγάλης ηλικίας εργατικό δυναμικό, γυναίκες μετά από ένα διαζύγιο που βρίσκονται αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών και διάφορες παρόμοιες καταστάσεις που φέρνουν τον αποκλεισμό ακόμα πιο κοντά στα άτομα. Το τρίτο στάδιο είναι το στάδιο της αποσταθεροποίησης που αφορά στους τρόπους με τους οποίους τα άτομα αντιδρούν στις διάφορες απειλές. Εδώ σημαντικό ρόλο λαμβάνουν οι δεσμοί που έχει το κάθε άτομο με την οικογένεια, την κοινότητα και την κοινωνία. Οι δεσμοί αυτοί (άτυπα δίκτυα) μπορούν να αποτρέψουν την αποσταθεροποίηση ή να περιορίσουν τη διάρκειά της. Αν όμως η αποσταθεροποίηση διαρκέσει μεγάλο διάστημα, οδηγεί στην έκπτωση του ατόμου και στη συνέχεια το άτομο περιέρχεται σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού. Το τέταρτο στάδιο είναι το στάδιο

της έκπτωσης, και είναι αποτέλεσμα της ρήξης των κοινωνικών δεσμών του ατόμου και της αδυναμίας επανασύνδεσής τους. Το άτομο αδυνατεί καθώς υπάρχει συσσώρευση πολλών αρνητικών παραγόντων και για μεγάλο χρονικό διάστημα. Εδώ το άτομο μπορεί πλέον εύκολα να περιέλθει σε καταστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού. Και το τελευταίο στάδιο είναι το στάδιο του πραγματικού αποκλεισμού. Εδώ μιλάμε για πλήρη ρήξη των κοινωνικών δεσμών, και εννοούμε δεσμούς που έχουν να κάνουν με την απασχόληση, την οικογένεια, την εκπαίδευση και την κατοικία. Τα άτομα που έχουν περιέλθει σε αυτήν την κατάσταση χαρακτηρίζονται από την απάθεια και την παντελή έλλειψη ενδιαφέροντος για την κοινωνία στην οποία ανήκουν. Αδιαφορούν για οποιαδήποτε προσπάθεια επανένταξης τους στην κοινωνία και δεν ελπίζουν σε τίποτα αλλά φοβούνται τα πάντα. Έτσι γίνεται αντιληπτό ότι αυτή η παραίτηση και η αδιαφορία είναι τα πραγματικά χαρακτηριστικά του κοινωνικά αποκλεισμένου. Τα χαρακτηριστικά, όπως η φτώχεια, η ανεργία ή ο αναλφαβητισμός δεν είναι χαρακτηριστικά του αποκλεισμένου αλλά χαρακτηριστικά εκείνου που κινδυνεύει να εισέλθει στην διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού και να βιώσει κάποιο βαθμό αποκλεισμού (Μουσούρου, 1998).

2.1.3 Φτώχεια και ανεργία

Η παγκόσμια έκρηξη της μαζικής φτώχειας και η όξυνση της κοινωνικής πόλωσης, η προϊούσα αποσύνθεση κοινωνικών προγραμμάτων και η επιδείνωση βασικών δεικτών «ανθρώπινης ανάπτυξης», αποτελούν χαρακτηριστικά που έχουν σφραγίσει τα τέλη του 20ου και το ξεκίνημα του 21ου αιώνα. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά, για πρώτη φορά κατά τη μεταπολεμική περίοδο παρατηρείται εκτεταμένη αναστροφή βασικών παραμέτρων της κοινωνικής ανάπτυξης (Πετμεζίδου, 2004). Η φτώχεια, η ανισότητα και η αναδιανομή συνδέονται άμεσα με τα ζητήματα της οικονομικής μεγέθυνσης και ανάπτυξης.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 η παγκόσμια οικονομία αναδυόταν από μία βαθιά ύφεση. Τη δεκαετία του 1990 το πρόβλημα της ανεργίας εμφανίζεται συγκριτικά εντονότερο. Η εξάπλωση της ανεργίας δεν περιορίζεται πλέον σε περιοχές παραδοσιακής οικονομικής καθυστέρησης ή οξυμένων διαρθρωτικών προβλημάτων, ούτε αφορά αποκλειστικά περιθωριακά κοινωνικά στρώματα. Στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, η ανεργία έχει προσλάβει σοβαρές διαστάσεις. Το φαινόμενο αφορά κυρίως νέους κάτω των 25 ετών και άτομα ηλικίας άνω των 45 ετών. Οι επιπτώσεις από την αύξηση της ανεργίας επιβαρύνουν με εντεινόμενους ρυθμούς τις γυναίκες, οι οποίες θίγονται συγκριτικά περισσότερο από τη μακροχρόνια ανεργία (Κετσετζοπούλου-Μπούζας, 2005). Λαμβάνοντας υπόψιν τις εξελίξεις που περιεγράφηκαν, το ερώτημα που τίθεται είναι σε ποιον βαθμό η ανεργία και ειδικότερα η μακροχρόνια ανεργία μπορεί εν τέλει, να προκαλέσει κοινωνικό αποκλεισμό. Διατυπώνεται λοιπόν ένας προβληματισμός ως προς τη σχέση που ενδέχεται να υφίσταται μεταξύ των δύο καταστάσεων (Atkinson, 1998).

2.1.4 Το παράδειγμα της Ελλάδας

Οι γνώσεις που υπήρχαν στην Ελλάδα για το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού, τους μηχανισμούς με τους οποίους συνδέεται και τις πολιτικές καταπολέμησης του, είναι εξαιρετικά περιορισμένες και στηρίζονται περισσότερο σε υποθέσεις παρά σε δεδομένα μέχρι και το τέλος του 20ου αιώνα. Ελάχιστες ήταν οι γνώσεις και για τις παραδοσιακές μορφές κοινωνικής αποστέρησης (πχ. φτώχεια), τη δυναμική τους, το δημογραφικό τους προφίλ και την εξέλιξη τους κάτω από την επίδραση των ραγδαίων οικονομικών, τεχνολογικών και δημογραφικών μεταβολών των τελευταίων δεκαετιών (Καβουνίδα, 1996).

Στο οικονομικό επίπεδο, κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες η ελληνική οικονομία γνώρισε ταχύτατους ρυθμούς ανάπτυξης. Επομένως, ακόμα κι αν υποθεθεί ότι

η ανισότητα και η σχετική φτώχεια αυξήθηκαν κατά την περίοδο αυτή, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τόσο το μέσο βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού όσο και το βιοτικό επίπεδο των φτωχότερων στρωμάτων βελτιώθηκαν σημαντικά. Επιπρόσθετα, η ύπαρξη ισχυρών οικογενειακών δεσμών σε πολλές περιπτώσεις υποκαθιστούσε το μάλλον υποτυπώδες κράτος πρόνοιας και απέτρεπε την εμφάνιση ακραίων φαινομένων ένδειας και αποστέρησης. Τέλος, σε καθαρά τεχνικό επίπεδο, τα απαραίτητα στατιστικά δεδομένα για τη διεξαγωγή σχετικών επιστημονικών ερευνών ήταν σχεδόν ανύπαρκτα. Το σκηνικό αυτό άλλαξε δραστικά κατά τα τέλη της δεκαετίας του '70 και ιδιαίτερα μετά τα μέσα της δεκαετίας του '80. Η ελληνική οικονομία περιήλθε σε κατάσταση στασιμότητας και εφαρμογής παρατεταμένων σταθεροποιητικών προγραμμάτων (Τσακλόγλου, 1999).

2.2 Στίγμα

Με τον όρο στίγμα ο Goffman (2001) αναφέρεται σε βαθιά απαξιωτικά γνωρίσματα, σύμφωνα με τα ισχύοντα κοινωνικά κριτήρια, σαν ανεπιθύμητες μορφές διαφορετικότητας, τόσο καθοριστικές για το είδος της κοινωνικής ταυτότητας που αποδίδεται στο άτομο, ώστε αυτό να καθίσταται μη ανθρώπινο. Το στίγμα δεν είναι οποιοδήποτε αρνητικό γνώρισμα, αλλά ότι δε συμφωνεί με τα στερεοτυπικά γνωρίσματα μιας κατηγορίας.

Υπάρχουν τρεις διαφορετικές κατηγορίες στίγματος: 1) διάφορες φυσικές δυσμορφίες, 2) ψεγάδια του προσωπικού χαρακτήρα, που γίνονται αντιληπτά ως ασθενής θέληση, αφύσικα πάθη και πεποιθήσεις που συνάγονται από κάποιο προσωπικό ιστορικό νοητικής διαταραχής, φυλάκισης, εξάρτησης, ομοφυλοφιλίας, ανεργίας, ριζοσπαστικής πολιτικής συμπεριφοράς, 3) και τέλος τα συλλογικά στίγματα της φυλής, του έθνους και της θρησκείας, τα οποία μεταδίδονται μέσω της καταγωγής και μολύνουν εξίσου όλα τα μέλη της οικογένειας (Μαρκάκη, 2015).

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την έννοια του στίγματος είναι σημαντικό να αναφερθούμε σε κάποιες κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες, καθώς το στίγμα είναι άμεσα συνδεδεμένο μαζί τους (Παπαστάμου κ.α., 2009).

Θεωρία Κοινωνικής Ταυτότητας. Κατά τον Turner (1982) η κοινωνική ταυτότητα είναι διαφορετική από την ατομική ταυτότητα και το άτομο μπορεί να έχει τόσες διαφορετικές ταυτότητες όσες και οι ομάδες, στις οποίες υπάγεται. Η Wetherel (1996) αντιμετωπίζει την κοινωνική ταυτότητα ως ένα γνωστικό φαινόμενο, δηλαδή ένα γνωστικό σχήμα, το οποίο οδηγεί στην κοινωνική ταύτιση και την κοινωνική σύγκριση, οι οποίες στοχεύουν στην εγκαθίδρυση μιας αξιακής διαφοροποίησης και ιεραρχίας μεταξύ των ομάδων. Παράλληλα φαίνεται πως η κοινωνική ταυτότητα συνεπάγεται μία ισχυρή τάση για διομοιαδική εύννοια και με αυτό τον τρόπο αναπτύσσεται με μεγάλη ευκολία στίγμα και προκατάληψη προς τα άτομα εκτός της ομάδας, ακόμα και όταν αυτό δεν είναι ισχυρά δικαιολογημένο.

Θεωρία της πίστης στο δίκαιο κόσμο. Η θεωρία αυτή βασίζεται στην αντίληψη πως ο κάθε άνθρωπος στη ζωή του παίρνει ό,τι του αξίζει. Τα καλά πράγματα συμβαίνουν τους καλούς ανθρώπους και τα κακά τους κακούς (Lerner, 1980).

Κοινωνιογνωστική θεωρία. Αναφέρεται στην υπεργενίκευση πως μία ομάδα διακρίνεται από τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν ένα ή μερικά άτομα της ομάδας αυτής (Bradly, 2009).

Κοινωνιολογικό μοντέλο επεξήγησης του στίγματος. Θεωρεί πως ο κοινωνικός αποκλεισμός των ατόμων, που είναι χρήστες ουσιών μπορεί να επεξηγηθεί μέσα από μία σειρά βημάτων. Τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας αναπτύσσουν μία θεώρηση περί ιδιαίτερης σημαντικότητας συγκεκριμένων αγαθών, όπως για παράδειγμα οι θέσεις εργασίας ή η δυνατότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας. Οι θέσεις όμως αυτές είναι περιορισμένες λόγω της μη ανεξάντλητης φύσης των σχετικών πόρων. Έτσι τα άτομα, τα

οποία θεωρούν πως δεν αξίζουν να μετέχουν στον ίδιο βαθμό με τα υπόλοιπα στους πόρους αυτούς στοχοποιούνται και στιγματίζονται (Reidpath, 2005).

2.3 Στερεότυπα

Μια πολύ σημαντική έννοια που σχετίζεται με τον κοινωνικό αποκλεισμό και τον στιγματισμό ομάδων είναι τα στερεότυπα. Για να τα κατανοήσουμε καλύτερα, είναι χρήσιμο να ανατρέξουμε στα διάφορα είδη στερεοτύπων, που σχετίζονται με τη χρήση ουσιών.

Το στερεότυπο σχετικά με το περιεχόμενο. Το πιο διαδεδομένο στερεότυπο είναι εκείνο που αποδίδει στην χρήση όλων των ουσιών το ιδιαίτερο αποτέλεσμα της φυγής από την πραγματικότητα (Giancarlo, 1983).

Το στερεότυπο της φυσιολογικότητας αναφέρεται στην έννοια του ότι κολλώντας του την ετικέτα της φυσιολογικότητας δίνει σε όλους αυτούς που κάνουν χρήση το δικαίωμα να διατυπώνουν γνώμες σχετικά με τους ουσιοεξαρτημένους (Giancarlo, 1983).

Το στερεότυπο της εξάρτησης, όπου θεωρεί πως το χαρακτηριστικό γνώρισμα της σχέσης μεταξύ ατόμου και ουσίας, ανεξάρτητα από το είδος της ουσίας και από τις περιστάσεις που γίνεται η χρήση, είναι η εξάρτηση και κυρίως η ψυχική και όχι ή σωματική εξάρτηση (Giancarlo, 1983).

Το στερεότυπο της απόλυτης τοξικότητας, όπου θεωρείται πως η οποιαδήποτε ενόχληση στην υγεία και τη συμπεριφορά των ατόμων που κάνουν χρήση παράνομων ουσιών είναι άμεση συνέπεια των ουσιών που χρησιμοποιούν. Όταν δηλαδή ένα άτομο που κάνει χρήση διαπράξει ένα έγκλημα ή έχει κάποια ασθένεια, η κοινή γνώμη έχει την αίσθηση ότι αυτό εξαρτάται από την ουσία ακόμα και στην περίπτωση που δεν υπάρχουν αποδείξεις ότι το άτομο ήταν τοξικωμένο τη στιγμή του συμβάντος (Giancarlo, 1983).

2.4 Στίγμα και χρήση ουσιών

Ο στιγματισμός ατόμων που είναι εθισμένα σε ουσίες είναι ένας συχνά παραμελημένος τομέας έρευνας. Αυτό συμβαίνει παρά τις ενδείξεις ότι η κατάχρηση ουσιών και η εξάρτηση συχνά στιγματίζονται πιο σκληρά από τη ψυχική ασθένεια. Η παραμέληση της έρευνας σε αυτόν τον τομέα μπορεί επίσης να οφείλεται στην πεποίθηση ότι το στίγμα κατά της κατάχρησης ουσιών χρησιμεύει στην αποθάρρυνση της χρήσης ουσιών. Το μειονέκτημα του στιγματισμού, ωστόσο, είναι ότι λειτουργεί ως φραγμός στην αναζήτηση βοήθειας και η μεροληπτική συμπεριφορά, που προκύπτει από αυτό, προκαλεί άγχος στα άτομα που στιγματίζονται (Hamilton, Mann, & Noh, 2010).

Οι στιγματιστικές στάσεις απέναντι στους χρήστες ουσιών περιλαμβάνουν το να τους αντιλαμβάνονται ως επικίνδυνους, απρόβλεπτους, ανίκανους να λάβουν αποφάσεις και να τους κατηγορούν για τις δικές τους συνθήκες (Yang, Wong, Grivel, & Hasin, 2017).

Στην Ελλάδα φαίνεται πως υπάρχει έντονο στίγμα προς τους ουσιοεξαρτημένους, το οποίο αφορά μία ευρύτερη μη ανεκτική στάση της ελληνικής κοινωνίας προς τη διαφορετικότητα (Fotopoulou, 2015). Συνολικότερα στην ελληνική κοινωνία υπάρχουν πιο αυστηρές παραδόσεις όσον αφορά τις συλλογικές ταυτότητες σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης. Η διαφορά αυτή ενδεχομένως μπορεί να οδηγήσει σε μη ανεκτική στάση έναντι των διαφορετικών, από την παραδοσιακή ταυτότητα, ατόμων. Αυτό οδηγεί σε στιγματισμό όσων διαφέρουν, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι ουσιοεξαρτημένοι (Παπατριανταφύλλου, 2017).

Εξάρτηση. Σύμφωνα με τον Goodman (1990) συνιστά κάθε συμπεριφορά, η οποία έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη ενός έντονου αισθήματος ευχαρίστησης και διαφυγής από τις δυσάρεστες καταστάσεις. Η εξάρτηση διακρίνεται από συνεχείς μη επιτυχημένες ενέργειες για τερματισμό της σχετικής συμπεριφοράς και συνεπάγεται ιδιαίτερα αρνητικές

επιδράσεις σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής του εξαρτημένου ατόμου. Μπορεί να αφορά τόσο ουσίες όσο και συμπεριφορές που δεν σχετίζονται απαραίτητα με ουσίες, όπως ο τζόγος. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η επικράτηση του βιοψυχοκοινωνικού μοντέλου στο χώρο της ψυχολογίας σηματοδότησε την αναθεώρηση της έως τότε υφιστάμενης προσέγγισης των εξαρτήσεων. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό έγινε σαφές πως οι εξαρτήσεις έχουν πτυχές βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές, οι οποίες αλληλεπιδρούν μεταξύ τους (Di Matteo, 2002).

Η στάση απέναντι στο φαινόμενο των ουσιοεξαρτήσεων διαμορφώνεται σε μία κοινωνία από το συσχετισμό δύο εντελώς διαφορετικών τάσεων: 1) τους νόμους που επιβάλλει η κυρίαρχη τάξη, 2) τους κανόνες συμπεριφοράς που αποδέχονται και υιοθετούν οι διαφορές υποομάδες. Συχνά υπάρχουν κοινωνικές ομάδες που θέτουν υπό αμφισβήτηση το νομικό πλαίσιο της πολιτείας οι οποίες ποικίλουν από εποχή σε εποχή και από κοινωνία σε κοινωνία. Κύριος φορέας συνήθως της αμφισβήτησης του θέματος των ουσιών είναι η νεολαία. Συνηθέστερη αιτία περιθωριοποίησης ενός ατόμου είναι η κοινωνική εξαθλίωση. Έτσι και στην χρήση ουσιών δημιουργούνται ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες με κοινωνικά γνωρίσματα την ανεργία και τη φτώχεια.

Είναι αποδεκτό από πολλούς πια, πως οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για ένα άτομο που κάνει χρήση ουσιών χαρακτηρίζονται από φόβο, προκαταλήψεις, στερεότυπα και κοινωνικό ρατσισμό. Αντίθετα τη σημερινή εποχή ένα άτομο που καταναλώνει νόμιμες ουσίες, όπως το αλκοόλ ή το κάπνισμα είναι περισσότερο κοινωνικά αποδεκτό, δεν είναι στιγματισμένο και έχει κοινωνική ταυτότητα (Giancarlo, 1983).

Οι χρήστες ουσιών συνιστούν αναμφίβολα μια ιδιαίτερα ευάλωτη κοινωνική ομάδα. Είτε αναφερόμαστε στην ευάλωτοτητα κατά τη χρήση ουσιών, είτε σε αυτή προ της έναρξης χρήσης ουσιών, λόγος άλλωστε για τον οποίο είναι και πιο ευάλωτοι έναντι της

ανάπτυξης εθισμού, όπως για παράδειγμα η διάγνωση μίας ψυχικής διαταραχής ή μίας διαταραχής προσωπικότητας (Tipps, Raybuck & Lattal, 2014).

Το φαινόμενο του στιγματισμού των χρηστών ουσιών δεν προσδιορίζεται από πολιτισμικές ή γεωγραφικές παραμέτρους, αλλά σε σημαντικό βαθμό είναι καθολικό (Yang, Wong, Grivel, & Hasin, 2017).

Το παράδοξο που έχει παρατηρηθεί είναι πως ορισμένες από τις παραμέτρους που γενικά δρουν προστατευτικά έναντι του στίγματος στην περίπτωση των ουσιοεξαρτημένων ατόμων έχουν επιβαρυντική επίδραση. Για παράδειγμα, ενώ γενικά η απουσία απασχόλησης φαίνεται να πολλαπλασιάζει το στίγμα, στην περίπτωση των ουσιοεξαρτημένων τα άτομα με εργασιακή απασχόληση φαίνεται να αναφέρουν υψηλότερο στίγμα σε σχέση με τους ανέργους (Mattoo et al., 2015).

Στους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που συνδέονται με την χρήση ουσιών περιλαμβάνονται το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, η πρόωρη αποχώρηση και εγκατάλειψη του σχολείου, η ανεργία, οι χαμηλοί μισθοί και τα δύσκολα επαγγέλματα, το χαμηλό εισόδημα και τα χρέη, η έλλειψη ασφαλούς στέγης και η έλλειψη στέγης γενικότερα, η θνησιμότητα και τα συνδεόμενα με τις ουσίες νοσήματα, η περιορισμένη πρόσβαση σε περίθαλψη και ο κοινωνικός στιγματισμός. Σχετικές διαφορές στις κοινωνικές συνθήκες διαπιστώνονται με βάση τη χρησιμοποιούμενη ουσία και τα πρότυπα χρήσης. Οι χειρότερες συνθήκες διαπιστώνονται στους χρήστες ηρωίνης και οπιούχων και στους χρόνιους τοξικομανείς (Τσιάκαλος, 2007).

Στο χώρο της χρήσης ουσιών οι επιστήμονες συνήθως, τουλάχιστον κατά το παρελθόν μελετούσαν το φαινόμενο κάτω από το πρίσμα της παρεκκλίνουσας εγκληματικής συμπεριφοράς και της παθογένειας μέσα από ένα θετικιστικό μοντέλο αναζήτησης των παραγόντων που οδηγούν σε αυτήν. Τα αίτια, ψυχικά και κοινωνικά, επενεργούν στα

άτομα και μέσα από ένα σχήμα αιτίου - αιτιατού το καθιστούν υπεύθυνο για την εκδήλωση της συμπεριφοράς της χρήσης.

Κοινωνική παρέκκλιση ή παρεκκλίνουσα συμπεριφορά είναι η συμπεριφορά που παραβιάζει τους κοινωνικούς κανόνες και τις προσδοκίες μιας κοινωνικής ομάδας σε μια ολόκληρη κοινωνία. Πρόκειται για μία διαδικασία κατά την οποία τα μέλη μίας κοινωνίας ερμηνεύουν μία συμπεριφορά ως παρεκκλίνουσα, προσδιορίζουν τα άτομα τα οποία συμπεριφέρονται κατά αυτό τον τρόπο και αποφασίζουν τη μεταχείριση που θεωρούν κατάλληλη για αυτά τα παρεκκλίνοντα άτομα (Κουκουτσάκη, 2002).

2.5 Στίγμα και μετανάστευση

Ως μετανάστευση ορίζεται η γεωγραφική μετακίνηση των ανθρώπων από ένα τόπο σε έναν άλλο για μόνιμη ή προσωρινή εγκατάσταση που γίνεται ακούσια ή εκούσια με στόχο την αλλαγή του τρόπου ζωής και την αναζήτηση καλύτερης τύχης (Λιανός & Μπένος, 2003). Τα αίτια της μετανάστευσης μπορεί να είναι οικονομικά, περιβαλλοντικά, πολιτικά ή πολεμικές συγκρούσεις.

Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας, όντας το σταυροδρόμι τριών ηπείρων (Ασία, Αφρική, Ευρώπη), την καθιστά μια ελκυστική χώρα έστω και ως ενδιάμεσο σταθμό για ανθρώπους, οι οποίοι επιχειρούν να αποφύγουν την εξαθλίωση, τη δίωξη και το θάνατο. Έτσι ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών την επιλέγει, είτε ως τελικό, είτε ως ενδιάμεσο προορισμό. Είναι ενδιαφέρον ότι μέσα σε τριάντα χρόνια η Ελλάδα, όπως και οι άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, μεταμορφώθηκε από χώρα προέλευσης μεγάλου αριθμού μεταναστών κατά τη δεκαετία 1960-1970, σε χώρα προορισμού εξίσου μεγάλου αριθμού μεταναστών κατά τη δεκαετία 1990- 2000. Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι όπως εκείνη η μετανάστευση βρήκε την Ελλάδα απροετοίμαστη, έτσι και η παρούσα εισροή μεταναστών βρίσκει τη χώρα μας εξίσου απροετοίμαστη. Ακόμη, όπως τότε διατυπώθηκαν πολλές και αντίθετες απόψεις για τη μετανάστευση των Ελλήνων και τις συνέπειες της στην ελληνική

οικονομία και κοινωνία, έτσι και τώρα διατυπώνονται πολλές και αντίθετες απόψεις για τις συνέπειες της εισροής των ξένων μεταναστών στην οικονομία μας και στην ελληνική κοινωνία, γενικά. (Λιανού, 2003). Η συντριπτική πλειονότητα των μεταναστών προέρχεται από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και κυρίως από γειτονικές στην Ελλάδα χώρες, όπως Αλβανία, Βουλγαρία και Ρουμανία, καθώς και την Αφρική. Επίσης το πλήθος των εμπόλεμων συγκρούσεων που ανάγκασε τους λαούς να ξεριζωθούν, την έκανε πόλο έλξης για μεταναστευτικά ρεύματα από το Ιράν, το Ιράκ, το Αφγανιστάν, τις Φιλιππίνες κ.α. (Χαλιάπα, 2009). Φαίνεται πως γενικά στους τέσσερις μετανάστες οι τρεις είναι άνδρες, εκτός αν προέρχονται από την Αίγυπτο και χώρες της Ασίας, οπότε το σύνολο σχεδόν είναι άνδρες (Λιανού, 2003). Ένα χαρακτηριστικό του προφίλ των μεταναστών αυτών είναι το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο. Το ποσοστό του αλφαριθμητισμού στους Πακιστανούς αγγίζει το 18,3%, στους Ινδούς 12,7% και στα άτομα από το Μπαγκλαντές το 11,1%. Έτσι, όπως είναι φυσικό, ένα σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν είναι η χρήση της ελληνικής γλώσσας, το οποίο δημιουργεί εμπόδια στην επικοινωνία τους με τις δημόσιες υπηρεσίες και γενικότερα στην ενσωμάτωση τους στην ελληνική κοινωνία (Γαλατά & Γκαιφύλλιας, 2014).

Έθνος – εθνικισμός: Σήμερα υπάρχουν δύο κύριοι τρόποι εννοιολόγησης του έθνους που σχετίζονται μεταξύ τους. Ο ένας παρουσιάζει το έθνος ως γεωγραφική έκταση με συγκεκριμένα όρια και ο άλλος το παρουσιάζει ως το σύνολο των ανθρώπων που κατοικούν σε αυτή. Η ταύτιση των δύο αυτών εννοιών στη δυτική σκέψη, δηλαδή, η έννοια του έθνους ως πολιτική ταυτότητα κι αυτή του έθνους ως κράτους με δεδομένη εδαφική έκταση συνιστούν το έθνος κράτος (Billig, 2005). Σε γενικό επίπεδο τα έθνη αποτελούν πολιτισμικές οντότητες, λαούς που μοιράζονται κοινές αξίες και παραδόσεις, και πιο συγκεκριμένα κοινή γλώσσα, θρησκεία και ιστορία, καθώς επίσης συνήθως και την ίδια γεωγραφική επικράτεια. Από αυτή την οπτική, το έθνος μπορεί να οριστεί με βάση

αντικειμενικούς παράγοντες: οι άνθρωποι που πληρούν σειρά από πολιτισμικά κριτήρια μπορεί να θεωρηθούν ότι ανήκουν στο ίδιο έθνος. Αυτοί οι παράγοντες διαμορφώνουν αναμφίβολα την πολιτική του εθνικισμού (Πηγαδάς, 2021). Πολλές φορές η θυσία στο όνομα του έθνους θεωρείται αυτονόητη και κατά καιρούς πολιτικοί ηγέτες έχουν κάνει λόγο για προστασία των εθνών. Στα εγκαθιδρυμένα έθνη υπάρχει μία συνεχής υπενθύμιση του έθνους και της εθνικής μας διαφοράς από τους άλλους. Αυτό δεν γίνεται με τρόπο που να είναι άμεσα αντιληπτός από τους πολίτες. Ένα παράδειγμα αποτελούν οι σημαίες, που υπάρχουν γύρω μας στα δημόσια κτίρια στους δρόμους κλπ., που επιτελούν το ρόλο της υπενθύμισης της εθνότητας (Χαλιάπα, 2009). Ως πολιτική αρχή, ο εθνικισμός αξιώνει και δημιουργεί την σύμπτωση του κράτους με το έθνος, δηλαδή τη σύνδεση του έθνους με τα συμφέροντα του, της συγκρότησης της κρατικής οντότητας και της πολιτικής αντίληψης και πράξης. Ως ιδεολογία, θεωρεί το εθνικό κράτος την ύψιστη μορφή οργάνωσης. Τους εθνικούς δεσμούς υπέρτερους οποιασδήποτε άλλης σχέσης ή ένταξης και το εθνικό περιεχόμενο της πράξης υπέρτατο κανόνα (Πηγαδάς, 2021)

Εθνικισμός και μετανάστευση. Στο πλήθος των παραγόντων που συσχετίστηκαν με τα εθνικά αισθήματα και τον εθνικισμό ανήκει κι αυτός της προκατάληψης απέναντι στους μετανάστες. Στην βιβλιογραφία έχει επανειλημμένα βρεθεί μία θετική διακύμανση μεταξύ του εθνικισμού και των εθνοτικών προκαταλήψεων (Χαλιάπα, 2009).

Ρατσισμός. Αν επιχειρήσουμε να δώσουμε ένα σύντομο ορισμό στην έννοια του ρατσισμού θα λέγαμε πως αποτελεί το δόγμα εκείνο, το οποίο αναπτύσσεται αναφορικά με συγκεκριμένα γνωρίσματα, τα οποία μπορεί να είναι εθνικά, θρησκευτικά, ή πολιτιστικά, προκειμένου να αναχθεί μία ομάδα ως ανώτερη όλων των άλλων. Ο ρατσισμός, δηλαδή, αποτελεί την ιδεολογία εκείνη που χρησιμοποιείται από ορισμένους στην προσπάθειά τους να δικαιολογήσουν τις συστηματικές διακρίσεις που πραγματοποιούν εις βάρος μεγάλων ομάδων ανθρώπων. Θα πρέπει να σημειώσουμε πως

οι μεγάλες αυτές ομάδες ανθρώπων έχουν συνήθως κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία αφορούν το χρώμα του δέρματος, την θρησκεία ή την γλώσσα (Μπαδά, 2013).

Ξενοφοβία. Η ξενοφοβία δεν διαφέρει τόσο πολύ από το ρατσισμό δεδομένου ότι περιλαμβάνει επίσης διακρίσεις, αν και αυτή τη φορά η δικαιολογία για να γίνει διαχωρισμός είναι πως η υποτίμηση δεν βασίζεται στη φυλή, αλλά στην ιθαγένεια, με την υπεκφυγή ότι οι ξένοι πάνε σε μία άλλη χώρα για να πάρουν θέσεις εργασίας από τους υπηκόους της χώρας αυτής. Κάτι που αντικειμενικά δεν ισχύει. Έτσι αναπτύσσεται ένα κλίμα ξενοφοβίας (Αθανασίου, Σαββάκη, & Τερετσένκο, 2015).

2.6 Φυλετικές διακρίσεις και χρήση ουσιών

Οι φυλετικές διακρίσεις έχουν αναδειχθεί ως ένας σημαντικός κίνδυνος για την υγεία και κυρίως για την ψυχική υγεία λόγω του έντονου άγχους που βιώνουν, όσοι υφίσταντο τις διακρίσεις αυτές. Παράλληλα γνωρίζουμε πως το άγχος είναι από τους σημαντικούς παράγοντες για την έναρξη κατάχρησης ουσιών (Neblett, Terzian, & Harriott, 2010).

Η χρήση του όρου εθνότητα ήταν αρκετά συνηθισμένη στην έρευνα για τη χρήση ουσιών. Σύμφωνα με τον Beauvais (1998), εθνοτικές και φυλετικές ονομασίες έχουν χρησιμοποιηθεί σε τρεις τύπους έρευνας για τη χρήση ουσιών συμπεριλαμβανομένων (1) μελετών επιπολασμού και επίπτωσης, (2) μελέτες αιτιολογικών παραγόντων, (3) και μελέτες υποκειμενικών παραγόντων. Ο πρώτος τύπος μελέτης εξετάζει τα ποσοστά και τα πρότυπα συμπεριφοράς μεταξύ μεμονωμένων φυλετικών και εθνοτικών ομάδων. Ο δεύτερος τύπος ερευνά τον τρόπο με τον οποίο οι καθοριστικοί παράγοντες της κατάχρησης ουσιών, όπως η επιρροή των συνομηλίκων ή η δομή της οικογένειας, κατανέμονται σε μια φυλετική ή εθνική ομάδα. Ο τρίτος τύπος επιχειρεί να κατανοήσει πως υποκειμενικοί παράγοντες που σχετίζονται με την εμπειρία του φυλετικού ή εθνοτικού προσδιορισμού ενός ατόμου μπορεί να επηρεάσουν την κατάχρηση ουσιών.

Επιπλέον, σε αυτή την τελευταία ομάδα ερευνώνται πρότυπα χρήσης και αποχής (Marsiglia, Kulis, Hecht, & Sills, 2004).

Γενικά οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί είναι πιο ευάλωτοι σε σχέση με τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Αρκετά συχνά οι μετανάστες χρησιμοποιούν τη χρήση για να αντιμετωπίσουν το άγχος τους, αλλά και για να δημιουργήσουν κοινωνικό κύκλο. Σύμφωνα με το μοντέλο αντιμετώπισης του άγχους, η χρήση εθιστικών ουσιών μειώνει το άγχος, ανεβάζει τη διάθεση και λειτουργεί ως στρατηγική ανταμοιβής για την καθημερινή αντιμετώπιση του. Ο Chestang (1972) υπέθεσε ότι οι φυλετικές διακρίσεις και το προκύπτον άγχος μπορεί να συμβάλλουν σε αισθήματα αναξιοτήτας, ανεπάρκειας και ανικανότητας και οδηγούν στην απόρριψη των κοινωνικών ηθών και θεσμών και την απόκτηση αποκλιόντων κοινωνικών συμπεριφορών (Neblett, Terzian, & Harriott, 2010). Μεγάλη σημασία έχει και η δυσκολία των μεταναστών-χρηστών να προσεγγίσουν τις θεραπευτικές δομές, λόγω της δυσκολίας στην επικοινωνία, της έλλειψης ενημέρωσης, του στίγματος και της έλλειψης ευαισθησίας στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μεταναστών (UNODC, 2010).

Αν και οι συσχετίσεις μεταξύ φυλετικών διακρίσεων και προβλημάτων υγείας έχουν μελετηθεί, ο μηχανισμός που διέπει αυτές τις συσχετίσεις παραμένει μια πρόκληση. Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι η διάκριση μπορεί να οδηγήσει σε αρνητικά αποτελέσματα για την υγεία μέσω επιβλαβών συμπεριφορών, όπως η χρήση ουσιών. Ωστόσο, λίγες μελέτες έχουν επικεντρωθεί στη σχέση μεταξύ των φυλετικών διακρίσεων και των συμπεριφορών κινδύνου για την υγεία, όπως το κάπνισμα, η υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ ή η χρήση παράνομων ουσιών (De La Rosa, 2002).

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα φαίνεται πως οι μετανάστες βρίσκονται σε μια πολύ ευάλωτη θέση κοινωνικά που σχετίζεται με τις συνθήκες στέγασης, τα οικονομικά προβλήματα, τα προβλήματα υγείας, την ελλιπή ενημέρωση, τη

διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα κ.α. Οι εκπρόσωποι προγραμμάτων αντιμετώπισης της ουσιοεξάρτησης, που συμμετείχαν στην έρευνα περιγράφουν πως οι μετανάστες χρήστες είναι σε χειρότερη κατάσταση υγείας από τους Έλληνες χρήστες λόγω των ιδιαίτερων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν όχι ως «χρήστες», αλλά ως «μετανάστες». Αναφέρουν, επίσης, πως σημαντικός τομέας διαφοροποίησης των Ελλήνων και των μεταναστών χρηστών είναι η επαγγελματική και η οικονομική κατάσταση εφόσον οι δεύτεροι είναι πιο πιθανό να βρεθούν στο δρόμο ή να αντιμετωπίσουν περισσότερες δυσκολίες στην εύρεση εργασίας και για αυτό οι ίδιοι θεωρούν πως οι μετανάστες δεν δίνουν τόση προτεραιότητα στη θεραπεία όσο στη δουλειά για να επιβιώσουν.

Σημαντικό σημείο, το οποίο προαναφέρθηκε, είναι η ελλιπής γνώση και χρήση της ελληνικής γλώσσας, κυρίως από μετανάστες χρήστες που προέρχονται από χώρες της Αφρικής και της Ασίας, με συνέπεια όχι μόνο προβλήματα στην επικοινωνία, αλλά και δυσκολία στην πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, πρόνοιας και απεξάρτησης. Επίσης σύμφωνα με τους ίδιους υπάρχουν προβλήματα επικοινωνίας και συχνότερη εμπλοκή σε καυγάδες λόγω της διαφορετικής κουλτούρας. Είναι σημαντικό να τονίσουμε πως στην εν λόγω έρευνα οι απαντήσεις των ειδικών δεν είναι απαλλαγμένες από στερεοτυπικές αντιλήψεις ούτε ως προς τους μετανάστες, ούτε ως προς τη χρήση (Τσίγκανου & Πλουμίτης, 2020).

2.7 Ερευνητικές υποθέσεις

Λαμβάνοντας υπ' όψιν όλα τα παραπάνω, καταλήγουμε στους στόχους αυτής της έρευνας. Ενώ από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας φάνηκε πως οι χρήστες ουσιών και οι μετανάστες, έρχονται αντιμέτωποι με τον στιγματισμό ως ομάδες ξεχωριστά, δεν ανευρέθησαν σχετικές έρευνες στην ελληνική βιβλιογραφία που να μελετούν τον «διπλό» στιγματισμό και την αύξηση του κοινωνικού αποκλεισμού απέναντι σε μετανάστες χρήστες ουσιών. Έτσι στοχεύουμε στη μελέτη των στάσεων και των αντιλήψεων του γενικού πληθυσμού προς τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών και κυρίως αυτούς που προέρχονται από τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας, με σκοπό την όσο το δυνατόν πληρέστερη καταγραφή του φαινομένου.

Οι ερευνητικές υποθέσεις που διαμορφώνονται με βάση όλα τα παραπάνω είναι οι εξής:

1. Οι αλλοδαποί χρήστες ουσιών, και κυρίως αυτοί που προέρχονται από τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας, θα είναι πιο στιγματισμένοι σε σχέση με τους Έλληνες χρήστες ουσιών.
2. Οι αντιλήψεις των συμμετεχόντων θα επηρεάζονται από τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά, όπως ο τόπος καταγωγής τους, το επάγγελμα ή το μορφωτικό τους επίπεδο.
3. Οι αντιλήψεις των συμμετεχόντων θα επηρεάζονται από το αν υπάρχει άτομο στο οικογενειακό ή φιλικό τους περιβάλλον που είναι ή ήταν χρήστης ουσιών.
4. Οι αντιλήψεις των συμμετεχόντων θα επηρεάζονται από το αν οι ίδιοι κάνουν ή έχουν κάνει ποτέ χρήση ουσιών.

3 Μεθοδολογία

Στο παρόν κεφάλαιο θα γίνει περιγραφή του δείγματος, της ερευνητικής διαδικασίας και των μεθοδολογικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν, με σκοπό την διεξαγωγή της έρευνας. Θα αναφερθούν, στην συνέχεια, τα θέματα ηθικής και δεοντολογίας, καθώς και η στατιστική ανάλυση.

3.1 Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 266 άτομα, 66 άνδρες και 200 γυναίκες, με μέσο όρο ηλικίας τα 32 χρόνια ($SD = 1,489$).

Κριτήρια για τη συμμετοχή στην έρευνα ήταν:

- η ηλικία, δηλαδή να είναι από 18 έως 65 ετών
- το να διαμένουν στην Ελλάδα
- το να μιλούν ελληνικά

Κριτήρια αποκλεισμού από την έρευνα ήταν τα άτομα:

- να βρίσκονται εκτός του ηλικιακού ορίου που τέθηκε
- το να ζουν σε οποιαδήποτε άλλη χώρα εκτός της Ελλάδας
- να μην μιλούν ελληνικά

3.2 Ερευνητική διαδικασία

Η παρούσα έρευνα είχε συγχρονικό χαρακτήρα, καθώς όλες οι μετρήσεις της πληθυσμιακής ομάδας έλαβαν χώρα στην ίδια χρονική περίοδο. Η μελέτη ακολουθεί το ποσοτικό είδος μέτρησης, καθώς οι εκτιμήσεις της συμπεριφοράς ή των χαρακτηριστικών προσωπικότητας και συμπεριφορών πραγματοποιούνται μέσω αριθμητικών δεδομένων.

Η διαδικασία συλλογής του δείγματος πραγματοποιήθηκε ως εξής. Τα ερωτηματολόγια δημιουργήθηκαν σε ηλεκτρονική μορφή μέσω του Google forms και

ανέβηκαν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Instagram), όπου έγινε τουλάχιστον τρεις φορές αναδημοσίευση σε κάθε μέσο, ώστε να συμπληρωθεί ικανοποιητικός αριθμός δείγματος. Η έρευνα δημοσιεύθηκε σε διάφορες σελίδες και ομάδες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σχετικές με ψυχολογία, κοινωνική έρευνα και εργασία, παιδαγωγικά και τεχνολογία καθώς και σε διάφορες ομάδες τμημάτων πανεπιστημίων της χώρας. Σε κάθε ομάδα προωθήθηκε ο σύνδεσμος του ερωτηματολογίου, με ένα συνοδευτικό κείμενο το οποίο ενημέρωνε εν συντομία τα άτομα για το σκοπό της έρευνας και τα προσκαλούσε να συμμετέχουν σε αυτή.

Όλοι οι συμμετέχοντες προτρίπονταν να προωθήσουν το ερωτηματολόγιο και σε άλλα άτομα που θα πληρούσαν τα κριτήρια συμμετοχής στην έρευνα. Η σειρά των ερωτηματολογίων που προαναφέρθηκαν διέφερε για να αποφευχθούν όσο είναι δυνατόν τυχόν μεροληπτικά σφάλματα. Το 1/3 των συμμετεχόντων, δηλαδή, απαντήσαν πρώτα για τον Έλληνα χρήστη, μετά για τον αλλοδαπό χρήστη από την Ευρώπη και τέλος για τον αλλοδαπό χρήστη από την Αφρική ή την Ασία. Το 1/3 απάντησε πρώτα για τον αλλοδαπό χρήστη από την Ευρώπη, μετά για τον αλλοδαπό χρήστη από την Αφρική ή την Ασία και τέλος για τον Έλληνα χρήστη. Το τελευταίο 1/3 απάντησε πρώτα για τον αλλοδαπό χρήστη από την Αφρική ή την Ασία, μετά για τον Έλληνα χρήστη και τέλος για τον αλλοδαπό χρήστη από την Ευρώπη.

Η έναρξη της συλλογής του δείγματος ξεκίνησε στις 8 Νοέμβριου του 2022 και ολοκληρώθηκε στις 8 Φεβρουαρίου του 2023. Ο χρόνος συμπλήρωσης του ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου ήταν περίπου 7 λεπτά.

3.3 Εργαλεία συλλογής δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων έγινε με τη μέθοδο συμπλήρωσης των κάτωθι ερωτηματολογίων:

1. *Ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων*, το οποίο περιλάμβανε δημογραφικά στοιχεία όπως φύλο, ηλικία, τόπος κατοικίας, εκπαίδευση, οικογενειακή και επαγγελματική κατάσταση. Επιπλέον, περιλαμβάνει κάποιες πρόσθετες ερωτήσεις, οι οποίες αφορούσαν: την χώρα καταγωγής των συμμετεχόντων, το αν κάνουν ή έκαναν οι ίδιοι χρήση ουσιών και το αν έχουν στο περιβάλλον τους άτομο ή συγγενή που είναι ή ήταν χρήστης ουσιών. Οι συμμετέχοντες απαντούσαν στις παραπάνω ερωτήσεις μέσω πολλαπλών επιλογών.
2. *Ερωτηματολόγιο στάσεων και αντιλήψεων για την χρήση ουσιών*. Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για την μέτρηση των στάσεων ως προς τη χρήση ουσιών είναι η κλίμακα αντιλαμβανόμενου στίγματος της κατάχρησης ουσιών (Perceived Stigma of Substance Abuse Scale) των Luoma, O'Hair, Kohlenberg, Hayes, & Fletcher (2010). Το ερωτηματολόγιο απαντάται με μια κλίμακα τύπου Likert από το 1 έως το 4. Οι διαθέσιμες απαντήσεις είναι: 1- Διαφωνώ απόλυτα, 2-Διαφωνώ, 3-Συμφωνώ και 4-Συμφωνώ απόλυτα. Το εύρος τιμών που μπορεί να λάβει κανείς είναι από 7-32. Όσο πιο υψηλό σκορ τόσο υψηλότερο φαίνεται να είναι το αντιλαμβανόμενο στίγμα. Το ερωτηματολόγιο των στάσεων και των αντιλήψεων παρουσιάστηκε τρεις φορές προκειμένου ο συμμετέχων απάντησε σκεπτόμενος έναν Έλληνα, έναν αλλοδαπό από την Ευρώπη και έναν αλλοδαπό από χώρες της Ανατολής, όπως η Αφρική ή η Ασία. Η σειρά αναφοράς σε Έλληνα ή αλλοδαπό εναλλασσόταν για να αποφευχθούν όσο είναι δυνατόν τυχόν μεροληπτικά σφάλματα. Επομένως, ένας αριθμός συμμετεχόντων απάντησε πρώτα για Έλληνα, κατόπιν για αλλοδαπό από την Ευρώπη και για τον αλλοδαπό από την Αφρική ή την Ασία, ενώ άλλοι πρώτα για αλλοδαπούς και εν συνεχεία για Έλληνα.

Για τον έλεγχο της αξιοπιστίας της εσωτερικής δομής του ερωτηματολογίου PSAS υπολογίστηκε ο δείκτης Cronbach's Alpha, τιμές του οποίου ίσες ή μεγαλύτερες του 0,7 θεωρούνται ικανοποιητικές (Nunnally 1978, Spector, 1992). Ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach's α , όπως υπολογίστηκε από την ερευνήτρια με τη βοήθεια του στατιστικού εργαλείου SPSS, για τις τρεις μετρήσεις είναι 0,865, 0,862 και 0,846, ενώ ο συνολικός δείκτης είναι $\alpha=0,858$.

3.4 Θέματα ηθικής και Δεοντολογίας

Οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν είναι εμπιστευτικές και τα δεδομένα ήταν διαθέσιμα μόνο στην ερευνήτρια. Η συγκεκριμένη έρευνα έχει εγκριθεί από τριμελή επιτροπή αξιολόγησης του ΠΜΣ Αντιμετώπιση Εξαρτήσεων-Εξαρτησιολογία της Ιατρικής σχολής του ΕΚΠΑ. Η ερευνητική διαδικασία δεν ενέχει κινδύνους για τους συμμετέχοντες. Οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν εγγράφως για το αντικείμενο της έρευνας, για τον τρόπο χορήγησης των ερωτηματολογίων, καθώς και για το ότι είναι ελεύθεροι να αποχωρήσουν από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή χωρίς να αναφέρουν το λόγο.

Καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας -αλλά και μετά την ολοκλήρωσή της- διασφαλίστηκε πλήρως η ανωνυμία των συμμετεχόντων και η αδυναμία ταυτοποίησής τους με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Δόθηκε στους συμμετέχοντες, πριν την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, επιστολή που περιέγραφε την έρευνα, τον σκοπό, τη διαδικασία διασφάλισης των προσωπικών δεδομένων και της ανωνυμίας των ερωτώμενων, καθώς και η φόρμα συγκατάθεσης. Για τη διασφάλιση της ανωνυμίας και την προστασία των δεδομένων οι συμμετέχοντες έλαβαν οδηγία να μην γράψουν σε κανένα ερωτηματολόγιο το όνομα τους. Η ενυπόγραφη συγκατάθεσή τους και το πακέτο ερωτηματολογίων καταχωρήθηκε σε διαφορετικούς φακέλους προκειμένου να μην γίνεται δυνατή η αντιστοιχία ενυπόγραφης συγκατάθεσης και ερωτηματολογίων και επομένως ταυτότητας

συμμετέχοντα και ερωτηματολογίων. Επιπλέον τα δεδομένα δεν επεξεργάστηκαν χωριστά, αλλά στο σύνολο τους, γεγονός που απέκλεισε οποιαδήποτε τυχόν αναγνώριση κάποιου προσώπου. Η βάση που προέκυψε από την καταχώρηση των ερωτηματολογίων αποθηκεύτηκε σε υπολογιστή με κωδικό πρόσβασης. Στην βάση αυτή καταγράφηκαν αποκλειστικά οι ερωτήσεις των ερωτηματολογίων και κανένα άλλο στοιχείο που να συμβάλει σε αναγνώριση φυσικού προσώπου.

3.5 Στατιστική Ανάλυση

Όλες οι στατιστικές αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν μέσω του στατιστικού πακέτου SPSS έκδοση 26 (Statistical Package for the Social Sciences-SPSS). Οι μεταβλητές που εξετάστηκαν είναι το φύλο, η ηλικία, η χώρα καταγωγής, το μορφωτικό επίπεδο, η επαγγελματική κατάσταση, το αν τα άτομα έχουν κάνει ποτέ χρήση ουσιών ή αν έχουν στο περιβάλλον τους άτομο που έχει κάνει χρήση ουσιών. Αρχικά, μέσω περιγραφικής στατιστικής υπολογίστηκαν τα σχετικά κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος. Οι σχετικοί υπολογισμοί πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση μέσων τιμών και τυπικών αποκλίσεων, στην περίπτωση ποσοτικών μεταβλητών (πχ ηλικία), και με τη χρήση απόλυτων τιμών και ποσοστών επί τοις εκατό, στην περίπτωση κατηγορικών μεταβλητών (πχ φύλο, επαγγελματική κατάσταση).

Για να αποφασιστεί αν θα χρησιμοποιηθούν στην στατιστική ανάλυση παραμετρικά ή μη παραμετρικά κριτήρια, διενεργήθηκε έλεγχος κανονικότητας με υποθέσεις:

H₀: Η κατανομή των σκορ δε διαφέρει από την κανονική κατανομή

H₁: Η κατανομή των σκορ διαφέρει από την κανονική κατανομή

Ο έλεγχος έδειξε πως οι p-value (Asymp. Sig. (2-tailed)/ Monte Carlo Sig. (2-tailed)), που υπολογίστηκαν είναι μικρότερες από 0.05. Άρα η μηδενική υπόθεση ότι οι

μετρήσεις των συνολικών σκορ των ερωτώμενων, κατανέμονται κανονικά, απορρίπτεται σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας $\alpha=0.05$ ή $\alpha=5\%$.

Επομένως, οι στατικοί έλεγχοι που πραγματοποιήθηκαν ακολουθούσαν την μέθοδο των μη παραμετρικών διαδικασιών, καθώς τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν δεν ακολουθούν την κανονική κατανομή.

5. Αποτελέσματα

Περιγραφικοί Στατιστικοί Δείκτες

Πίνακας 1
Δημογραφικά στοιχεία δείγματος

Πίνακας 2

		N	%
Φύλο	Άνδρας	66	24,8
	Γυναίκα	200	75,2
	Αθήνα	194	72,9
	Θεσσαλονίκη	20	7,5
Τόπος κατοικίας	Μεγάλο Αστικό Κέντρο	3	1,1
	Πόλη	24	9,0
	Χωριό	24	9,0
	Εξωτερικό	1	0,4
	Γυμνάσιο	2	0,8
	Λύκειο	27	10,2
Εκπαίδευση	Μεταλυκειακές σπουδές	28	10,5
	ΑΕΙ/ΤΕΙ	121	45,5
	Μεταπτυχιακές σπουδές	88	33,1
	Άγαμος	182	68,4
	Έγγαμος	41	15,4
Οικογενειακή κατάσταση	Συμβίωση	21	7,9
	Διαζευγμένος	19	7,1
Χώρα Καταγωγής	Χήρος	3	1,1
	Ελλάδα	261	98,1
	Άλλο	5	1,9
Επαγγελματική κατάσταση	Άνεργος	68	25,6
	Δημόσιος Υπάλληλος	31	11,7
	Ιδιωτικός Υπάλληλος	87	32,7
Έχετε δοκιμάσει κάποια εξαρτησιογόνο ουσία ποτέ;	Ελεύθερος επαγγελματίας	48	18,0
	Άλλο	32	12,0
Κάνατε ή κάνετε χρήση ουσιών;	Ναι	128	48,1
	Όχι	138	51,9
Υπάρχει άτομο στο οικογενειακό ή φιλικό σας περιβάλλον που έκανε ή κάνει χρήση ουσιών;	Ναι	51	19,2
	Όχι	215	80,8
	Ναι	140	52,6
	Όχι	126	47,4

Ηλικία

	N	%
18-25	104	39,1
26-33	67	25,2
34-41	39	14,7
42-49	29	10,9
50-57	13	4,9
58-65	12	4,5
Άνω των 65	2	,8
Σύνολο	266	100,0

Έλεγχος Ερευνητικών Ερωτημάτων και Υποθέσεων

Πίνακας 3

Συνολικό σκορ Κλίμακας αντιλαμβανόμενου στίγματος της κατάχρησης ουσιών

Συνολικό σκορ	N	M.O	SD	min	max	Friedman Test
Έλληνες χρήστες ουσιών	266	20,8383	3,41365	7,00	28,00	2,06
Χρήστες ουσιών από Ευρώπη	266	20,6617	3,35202	7,00	28,00	1,97
Χρήστες ουσιών από Αφρική/Ασία	266	20,6729	3,24854	7,00	28,00	1,97

Πίνακας 4

Test Statistics

N	266
χ^2	2,421
df	2
Asymp. Sig.	,298

Για να διερευνηθεί αν οι αλλοδαποί χρήστες ουσιών, και κυρίως αυτοί που προέρχονται από τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας, είναι πιο στιγματισμένοι σε σχέση με τους Έλληνες χρήστες ουσιών, διενεργήθηκε έλεγχος με το μη παραμετρικό κριτήριο Friedman's Rank (πίνακας 3). Όπως φαίνεται απ' τον πίνακα 4, δεν προκύπτει στατιστικά σημαντική διαφορά στους μέσους όρους των τριών μετρήσεων [$\chi^2_{F(2)}=2,421$, $p>0,05$], δηλαδή δεν διαφοροποιούνται οι στάσεις και οι αντιλήψεις του γενικού πληθυσμού προς τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών ακόμα κι αν προέρχονται από τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας.

Πίνακας 5

Διερεύνηση επίδρασης του τόπου κατοικίας (Kruskal-Wallis Test)

	Τόπος κατοικίας	N	MB
Έλληνες χρήστες ουσιών	Αθήνα	194	131,81
	Θεσσαλονίκη	20	187,10
	Μεγάλο Αστικό Κέντρο	3	125,00
	Πόλη	24	126,42
	Χωριό	24	110,15
	Εξωτερικό	1	145,50
	Σύνολο	266	
	Χρήστες ουσιών από Ευρώπη	Αθήνα	194
Θεσσαλονίκη		20	167,48
Μεγάλο Αστικό Κέντρο		3	133,83
Πόλη		24	124,75
Χωριό		24	123,81
Εξωτερικό		1	226,00
Σύνολο		266	
Χρήστες ουσιών από Αφρική/Ασία		Αθήνα	194
	Θεσσαλονίκη	20	179,10
	Μεγάλο Αστικό Κέντρο	3	136,67
	Πόλη	24	125,96
	Χωριό	24	116,65
	Εξωτερικό	1	98,00
	Σύνολο	266	

Πίνακας 6

Test Statistics^{a,b}

Συνολικό σκορ	Έλληνες χρήστες ουσιών	Χρήστες ουσιών από Ευρώπη	Χρήστες ουσιών από Αφρική/Ασία
Kruskal-Wallis H	12,471	6,214	8,854
df	5	5	5
Asymp. Sig.	,029	,286	,115

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Τόπος κατοικίας

Για τη διερεύνηση της επίδρασης του τόπου κατοικίας των ερωτώμενων στις στάσεις και αντιλήψεις τους προς τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών, διενεργήθηκε έλεγχος με το μη παραμετρικό κριτήριο Kruskal-Wallis (πίνακας 5). Σημαντική επίδραση του τόπου κατοικίας βρέθηκε μόνο στην διαμόρφωση των στάσεων και αντιλήψεων που αφορούν στους Έλληνες χρήστες ουσιών, καθώς μόνο εκεί προέκυψε στατιστικά σημαντική διαφορά (πίνακας 6). [$H(5) = 12,471, p < 0,05$]

Πίνακας 7

Διερεύνηση επίδρασης επαγγελματικής κατάστασης (Kruskal-Wallis Test)

	Επαγγελματική κατάσταση	N	MB
Έλληνες χρήστες ουσιών	Άνεργος	68	148,53
	Δημόσιος	31	133,74
	Υπάλληλος		
	Ιδιωτικός	87	131,31
	Υπάλληλος		
	Ελεύθερος	48	126,59
	επαγγελματίας		
	Άλλο	32	117,64
	Σύνολο	266	
Χρήστες ουσιών από Ευρώπη	Άνεργος	68	140,07
	Δημόσιος	31	119,13
	Υπάλληλος		
	Ιδιωτικός	87	140,19
	Υπάλληλος		
	Ελεύθερος	48	122,72
	επαγγελματίας		
	Άλλο	32	131,44
	Σύνολο	266	
	Άνεργος	68	140,79

	Δημόσιος	31	144,77
	Υπάλληλος		
Χρήστες ουσιών από Αφρική/Ασία	Ιδιωτικός	87	144,19
	Υπάλληλος		
	Ελεύθερος	48	112,54
	επαγγελματίας		
	Άλλο	32	109,47
	Σύνολο	266	

Πίνακας 8

Test Statistics^{a,b}

Συνολικό σκορ	Έλληνες χρήστες ουσιών	Χρήστες ουσιών από Ευρώπη	Χρήστες ουσιών από Αφρική/Ασ ία
Kruskal- Wallis H	4,482	3,244	9,804
df	4	4	4
Asymp. Sig.	,345	,518	,044

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: Επαγγελματική κατάσταση

Για τη διερεύνηση της επίδρασης της επαγγελματικής κατάστασης των ερωτώμενων στις στάσεις και αντιλήψεις τους προς τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών, διενεργήθηκε έλεγχος με το μη παραμετρικό κριτήριο Kruskal-Wallis (πίνακας 7) . Σημαντική επίδραση της επαγγελματικής κατάστασης βρέθηκε μόνο στην διαμόρφωση των στάσεων και αντιλήψεων που αφορούν στους Αφρικανούς και Ασιάτες χρήστες ουσιών, καθώς μόνο εκεί προέκυψε στατιστικά σημαντική διαφορά (πίνακας 8).
[H(4) = 9,804, p<0,05]

Πίνακας 9

Διερεύνηση ύπαρξης χρήστη ουσιών στο οικογενειακό ή φιλικό περιβάλλον των ερωτώμενων (Mann-Whitney Test)

	Υπάρχει άτομο στο οικογενειακό ή φιλικό σας περιβάλλον που έκανε ή κάνει χρήση ουσιών;	N	MB
Έλληνες χρήστες ουσιών	Ναι	140	139,25
	Όχι	126	127,11
	Σύνολο	266	
Χρήστες ουσιών από Ευρώπη	Ναι	140	142,48
	Όχι	126	123,52
	Σύνολο	266	
Χρήστες ουσιών από Αφρική/Ασία	Ναι	140	137,05
	Όχι	126	129,56
	Σύνολο	266	

Πίνακας 10

Test Statistics^a

Συνολικό σκορ	Έλληνες χρήστες ουσιών	Χρήστες ουσιών από Ευρώπη	Χρήστες ουσιών από Αφρική/Ασία
Mann-Whitney U	8015,000	7562,500	8323,000
Wilcoxon Z	16016,000	15563,500	16324,000
Asymp. Sig. (2-tailed)	-1,295	-2,020	-,800
	,195	,043	,424

a. Grouping Variable: Υπάρχει άτομο στο οικογενειακό ή φιλικό σας περιβάλλον που έκανε ή κάνει χρήση ουσιών;

Για τη διερεύνηση του κατά πόσο επιδρά η ύπαρξη χρήστη ουσιών στο οικογενειακό ή φιλικό περιβάλλον των ερωτώμενων στις στάσεις και αντιλήψεις τους προς τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών, διενεργήθηκε έλεγχος με το μη παραμετρικό κριτήριο Mann-Whitney (πίνακας 9) . Σημαντική επίδραση της ύπαρξης

χρήστη ουσιών στο οικογενειακό ή φιλικό περιβάλλον βρέθηκε μόνο στην διαμόρφωση των στάσεων και αντιλήψεων που αφορούν στους χρήστες ουσιών που προέρχονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς μόνο εκεί προέκυψε στατιστικά σημαντική διαφορά (πίνακας 10) . [U(140,126) = 7562,500, p<0,05]

Πίνακας 11

Διερεύνηση του αν οι συμμετέχοντες κάνουν ή έκαναν χρήση ουσιών (Mann-Whitney Test)

	Κάνετε ή κάνατε χρήση ουσιών;	N	M B
Έλληνες χρήστες ουσιών	Ναι	51	139,99
	Όχι	215	131,96
	Σύνολο	266	
Χρήστες ουσιών από Ευρώπη	Ναι	51	139,81
	Όχι	215	132,00
	Σύνολο	266	
Χρήστες ουσιών από Αφρική/Ασία	Ναι	51	140,37
	Όχι	215	131,87
	Σύνολο	266	

Πίνακας 12

Test Statistics^a

Συνολικό σκορ	Έλληνες χρήστες ουσιών	Χρήστες ουσιών από Ευρώπη	Χρήστες ουσιών από Αφρική/Ασ ία
Mann- Whitney U	5151,500	5160,500	5132,000
Wilcoxon W	28371,500	28380,500	28352,000
Z	-0,675	-0,656	-0,716
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,499	0,512	0,474

Grouping Variable: Κάνετε ή κάνατε χρήση ουσιών;

Για τη διερεύνηση του κατά πόσο επιδρά η παρούσα καθώς κι η παρελθούσα χρήση ουσιών από τους ερωτώμενους στις στάσεις και αντιλήψεις τους προς τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών, διενεργήθηκε έλεγχος με το μη παραμετρικό

κριτήριο Mann-Whitney. Από τον έλεγχο δεν προέκυψε στατιστικά σημαντική διαφορά σε καμία περίπτωση.

6. Συζήτηση

Γενικός σκοπός της έρευνας ήταν η μελέτη των στάσεων και των αντιλήψεων του γενικού πληθυσμού προς τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς χρήστες ουσιών και κυρίως αυτούς που προέρχονται από τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας, ώστε να ερευνηθεί αν υπάρχει αύξηση του κοινωνικού αποκλεισμού και του στιγματισμού απέναντι σε μετανάστες χρήστες ουσιών. Χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα αντιλαμβανόμενου στίγματος της κατάχρησης ουσιών (Perceived Stigma of Substance Abuse Scale) των Luoma, O'Hair, Kohlenberg, Hayes, & Fletcher (2010).

Από το δείγμα της έρευνας φαίνεται πως δεν διαφοροποιούνται οι στάσεις και οι αντιλήψεις των Ελλήνων, είτε οι χρήστες ουσιών κατάγονται από την Ελλάδα, είτε από άλλο ευρωπαϊκό κράτος, είτε από χώρα της Αφρικής ή της Ασίας.

Ακόμη, στόχος της έρευνας ήταν να μελετηθεί αν οι αντιλήψεις των συμμετεχόντων θα επηρεάζονται από τα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά, όπως η χώρα καταγωγής τους, το επάγγελμα ή το μορφωτικό τους επίπεδο. Σημαντικά στατιστική διαφορά βρέθηκε στον τόπο κατοικίας μόνο ως προς την διαμόρφωση των στάσεων και αντιλήψεων που αφορούν στους Έλληνες χρήστες ουσιών και συγκεκριμένα όσοι δήλωσαν ως τόπο κατοικίας την Θεσσαλονίκη φαίνεται να παρουσιάζουν πιο έντονο στιγματισμό ως προς τους Έλληνες χρήστες ουσιών και ακολουθούν όσοι δήλωσαν πως ζουν στην Αθήνα, μετά σε πόλη γενικά και μετά σε μεγάλο αστικό κέντρο.

Σημαντικά στατιστική διαφορά της επαγγελματικής κατάστασης βρέθηκε μόνο στην διαμόρφωση των στάσεων και αντιλήψεων που αφορούν στους Αφρικανούς και Ασιάτες χρήστες ουσιών και πιο συγκεκριμένα οι δημόσιοι υπάλληλοι φαίνεται να βιώνουν πιο έντονο στιγματισμό για τους Αφρικανούς και Ασιάτες χρήστες ουσιών, με τους ιδιωτικούς υπάλληλους και τους ανέργους να ακολουθούν μετά.

Σημαντικά στατιστική διαφορά της ύπαρξης χρήστη ουσιών στο οικογενειακό ή φιλικό περιβάλλον βρέθηκε μόνο στην διαμόρφωση των στάσεων και αντιλήψεων που αφορούν στους χρήστες ουσιών που προέρχονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Συγκεκριμένα, όσοι έχουν άτομο στο οικογενειακό ή φιλικό περιβάλλον που κάνει χρήση ουσιών παρουσιάζουν πιο έντονο στιγματισμό για τους Ευρωπαίους χρήστες ουσιών.

Για το κατά πόσο επιδρά το αν οι ερωτώμενοι κάνουν ή έκαναν χρήση ουσιών, δεν προέκυψε σημαντικά στατιστική διαφορά για καμία από τις περιπτώσεις.

Παρόλο που δεν έχουν αρκετές παρόμοιες έρευνες που να μελετούν αυτό το «διπλό» στιγματισμό των δυο αυτών ομάδων από το γενικό πληθυσμό, φαίνεται πως από την ελάχιστη υπάρχουσα βιβλιογραφία μπορούμε να συμπεράνουμε πως οι υπό μελέτη ομάδες, δηλαδή οι χρήστες ουσιών και οι μετανάστες ανήκουν στις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, που υφίσταντο συχνά κοινωνικό αποκλεισμό. Σημαντικό είναι το γεγονός πως οι ομάδες αυτές αποκλείονται ταυτόχρονα σε παραπάνω από ένα τομέα και μπορούν για παράδειγμα να μην έχουν πρόσβαση παράλληλα στον τομέα της υγείας, της εκπαίδευσης και της απασχόλησης (Ρουπάπη & Σβάρνα, 2013).

Πρόκειται για ομάδες που υπέκειντο σε απαγορεύσεις ή σε περιορισμούς, και στις οποίες δεν επιτρεπόταν, μερικώς ή καθολικώς, η συμμετοχή στην κοινωνία.. Υπήρχαν σε αυτές δεδομένες, επίσημες, κατοχυρωμένες και αποδεκτές πρακτικές αποκλεισμού, με άλλα λόγια ένα επίσημο σύστημα αρνητικών διακρίσεων. Στο πλαίσιο αυτών των πρακτικών αποκλεισμού κατατάσσονταν σε κατώτερες κοινωνικές θέσεις οι οποίες συνεπάγονταν απαγορεύσεις και περιορισμούς (Καυταντζόγλου, 2006).

Επομένως, τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας δεν μπορούμε να κρίνουμε με σιγουριά αν επιβεβαιώνουν ή όχι παλαιότερες μελέτες.

Περιορισμοί και μελλοντικές προτάσεις

Ένας βασικός περιορισμός είναι το χαμηλό δείγμα ατόμων. Το σύνολο των ατόμων που επιτεύχθηκε να συμμετάσχει, δεν κατόρθωσε να παρέχει μια σφαιρική και πιο αξιόπιστη εικόνα για τις στάσεις του γενικού πληθυσμού απέναντι στους χρήστες ουσιών. Περιορισμό αποτελεί και ο διαδικτυακός τρόπος συλλογής των αποτελεσμάτων. Κατά τον τρόπο αυτό δεν υπάρχει άμεση επαφή με τον συμμετέχοντα, έτσι ώστε να μπορούν να δοθούν διευκρινίσεις σε περίπτωση που χρειαστεί, ενώ το γεγονός ότι δεν υπάρχει επίβλεψη σημαίνει ότι κάποια ερωτηματολόγια μπορεί να συμπληρωθούν πιο πρόχειρα και βεβιασμένα. Τέλος ένας σημαντικός περιορισμός της έρευνας είναι η ανισότητα σε σχέση με το φύλο, καθώς οι γυναίκες ήταν αξιοσημείωτα περισσότερες από τους άντρες και έτσι ατομικές ιδιότητες και χαρακτηριστικά του φύλου μπορεί να επηρέασαν τα εξαγόμενα αποτελέσματα.

Στο μέλλον θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν περισσότερες έρευνες για τον συνδυαστικό στιγματισμό και τον «διπλό» κοινωνικό αποκλεισμό των χρηστών ουσιών και των μεταναστών από το γενικό πληθυσμό. Πιο συγκεκριμένα, θα μπορούσε να μελετηθεί και αν η χώρα καταγωγής των μεταναστών χρηστών ουσιών παίζει ρόλο στο στιγματισμό και ποιες χώρες είναι αυτές.

7. Βιβλιογραφία

- Αθανασίου, Μ., Σαββάκη, Κ.-Ε., & Τερετσένκο, Β. (2015). *Η έξαρση του ρατσισμού στους μετανάστες στην Ελλάδα*. Πάτρα
- Arnao, G. (1983). *Το απαγορευμένο χόρτο*. Αθήνα: Νέα Σύνορα
- Billig, M. (2005). *Banal Nationalism*. Sage Publication
- Bradby, H. (2009). *Medical Sociology: An Introduction*. Sage Publications
- Γαλατά, Χ., & Γκαϊφύλλιας, Κ. (2014). *Ελληνική εθνική ταυτότητα και στάσεις απέναντι στους μετανάστες*. Θεσσαλονίκη
- Curran, C. (2007). *Challenges in multidisciplinary systematic reviewing: a study on social exclusion and mental health policy*. Social policy and administration.
- Di Matteo, M.R., & Martin, L.R. (2002). *Health Psychology*. Boston: Person Education
- Fotopoulou, M., Munro, A., & Taylor, A. (2015). 'Allowing the right' and its currency in managing drug stigma in Greece. *International Journal of Drug Policy*, 26(8), 723- 730
- Goffman, E. (2001), *Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Goodman, A. (1990). *Addiction: definition and implications*. *Br J Addict*, 85(11), 1403-8
- Hamilton, H., Mann, R., & Noh, S. (2010). *Adolescent immigrant generation and stigmatizing attitudes toward drug addiction*. Torodo
- Mathieson, J. (2008), *Social Exclusion – Meaning, measurement and experience and links to health inequalities – A review of literature*. Lancaster University
- Κετσετζοπούλου Μ., Μπούζας Ν., (2005). *Λειτουργίες της αγοράς εργασίας και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα: ΕΚΚΕ

- Καυταντζόγλου Ι., (2006). *Κοινωνικός αποκλεισμός: εκτός, εντός και υπό - Θεωρητικές, ιστορικές και πολιτικές καταβολές μιας διαφορούμενης έννοιας*. Αθήνα: Σαββάλας
- Κουκουτσάκη, Α. (2002), *Χρήση ναρκωτικών, ομοφυλοφιλία*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική
- Levitas R., (2007). *The Multi-Dimensional Analysis of Social Exclusion*, Bristol University
- Lerner, M. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum
- Λιανός Θ., Μπένος, Θ., (2003) *Η εγκληματικότητα των αλλοδαπών: Τα στατιστικά δεδομένα*. Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών
- Λιανός, Θ., (2003). *Σύγχρονη μετανάστευση στην Ελλάδα: Οικονομική διερεύνηση*. Αθήνα
- Μαρκάκη, Β., (2015). *Το στίγμα και η διαχείριση του μέσα από τη μελέτη ιστοριών ζωής απεξαρτημένων ατόμων*. Κόρινθος
- Marsiglia, F., Kulis, S., Hecht, M., & Sills, S. (2004). *Ethnicity and Ethnic Identity as Predictors of Drug Norms and Drug Use Among Preadolescents in the US Southwest*. USA
- Mattoo, S. K., Sarkar, S., Gupta, S., Nebhinani, N., Parakh, P., & Basu, D. (2015). *Stigma towards substance use: comparing treatment seeking alcohol and opioid dependent men*. International Journal of Mental Health and Addiction, 13(1), 73-81
- Μάτσα, Κ. (2008). *Ψυχοθεραπεία και τέχνη στην απεξάρτηση. Το παράδειγμα του ΙδΑΝΩ*. Αθήνα: Άγρα
- Μουσούρου, Λ.(1998), *Κοινωνικός Αποκλεισμός και Κοινωνική Προστασία*. Αθήνα: Gutenberg
- Μπαδά, Κ., (2013), *Εργασία και κοινωνικές ανισότητες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

- Neblett, E., Terzian, M., & Harriott, V. (2010). *From Racial Discrimination to Substance Use: The Buffering Effects of Racial Socialization*. North Carolina of United States
- Παπαστάμου, Σ., Προδρομίτης, Γ., Λέτσιος, Κ., Χρηστάκης, Ν., Χατζή, Α., Ξενίκου, Α., & Χρυσόχου, Ξ. (2009). *Εισαγωγή στη Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο
- Παπατριανταφύλλου, Σ. (2017). *Εξάρτηση και Εξαρτήσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Ασημάκης
- Πετμεζίδου, Μ., Παπαθεοδώρου Χ. (2004). *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα: Εξάντας
- Πηγαδάς, Α., (2021). Έθνος και εθνικές μειονότητες. Η μελέτη της γενοκτονίας των Αρμενίων. Αθήνα: Μπατσιούλας
- Reidpath, D.D., Chan, K.Y., Gifford, S.M., & Allotey, P. (2005). 'He hath the French rox': stigma, social value and social exclusion. *Sociol Health Illn*, 27(4), 468-89
- Ρουπάπη, Σ., & Σβάρνα, Α.-Ε. (2013). Ο κοινωνικός αποκλεισμός ατόμων εξαρτημένων από ουσίες. *Η περίπτωση του Δήμου Αθηναίων*. Καλαμάτα
- Τζανέτου, Α. (2020). *Στάσεις και αντιλήψεις του γενικού πληθυσμού για την εξέλιξη των διαπροσωπικών σχέσεων ατόμων που έχουν περατώσει πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ*. Αθήνα
- Tipps, M. E., Raybuck, J. D., & Lattal, K. M. (2014). *Substance abuse, memory, and post-traumatic stress disorder*. *Neurobiology of learning and memory*, 112, 87-100
- Τσιάκαλος Γ., (2000), *Οδηγός αντιρατσιστικής εκπαίδευσης*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Τσιάκαλος, Γ. (2007), *Κοινωνικός Αποκλεισμός. Ορισμός, Πλαίσιο και Σημασία*. Αθήνα: Gutenberg

- Τσίγκανου, I., & Πλουμίτης, A. (2020). *Όψεις της ουσιοεξάρτησης μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ελλάδα*. Στο I. Τσίγκανου, X. Τσατσαρώνη, Π. Καρακούλα, & A. Κίτσιου, *Όψεις ουσιοεξάρτησης στην Ελλάδα της κρίσης*. Αθήνα: ΕΚΚΕ
- Turner, J. C. (1982). *Towards a cognitive redefinition of the social group*. In H. Tajfel (ed), *Social identity and intergroup relations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- UNODC (2010). *World Drug Report 2010*. New York: United Nations Publication
- Wetherell, M. (1996). *Identities groups and social issues*. Sage Publication of London
- Χαλιάπα, Α. (2009). *Η ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα: Η προβληματική της δεύτερης γενιάς*. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο: Τμήμα Γεωγραφίας
- Yang, L., Wong, L. Y., Grivel, M. M., & Hasin, D. S. (2017). *Stigma and substance use disorders: an international phenomenon*. *Current opinion in psychiatry*, 30(5), 378